

Vajda Éva
(újságíró)

Az oknyomozó újságíró, mint vészharang (Avagy mi az oknyomozás szerepe, eszközei és lehetősége a korrupció elleni harcban?)

Polgári demokráciákban a sajtónak különösen fontos feladat jut a közélet tisztaságának megőrzésében. Ez nagyrészt azoknak a demokratikus normáknak és hagyományoknak köszönhető, amelyek sok-sok évtized, vagy inkább egy-két évszázad alatt alakultak ki, és azóta is meghatározzák a mindennapokat. Befolyásolják az újságírók munkáját éppúgy, ahogyan az állampolgárok életét és mindennapi választásait is meghatározzák, legyen szó politikáról vagy éppen arról, hogy melyik bankba teszik a megtakarított pénzüket. A demokrácia egyik fontos jellemzője, hogy van következménye annak, ha valakiről kiderül, hogy korrump és megvesztegethető: egyik ilyen következmény lehet, hogy a választók nem szavaznak rá legközelebb, a másik pedig, hogy az illetőnek bíróság előtt kell felelnie tetteiért. Ha van ellene bizonyíték. És éppen ez okozza az egyik legnagyobb problémát. Hiszen a korrupciót, a hatalommal való visszaélést nem könnyű bizonyítani, sokszor még a hatóságoknak sem, nemhogy az újságíróknak, akik még egy demokráciában sem rendelkeznek valódi nyomozói jogosítványokkal. Például nem tekinthetnek bele banki pénzmozgásokba, hogy csak a legegyszerűbbet említsük, és ez így is van rendjén.

Mit tehet akkor mégis az újságíró és vajon melyek azok az újságírói eszközök, amelyek segítik az újságírót abban a munkában, amelynek a célja a korrupció leleplezése, a demokrácia hibás működésének feltárása? Ebben az írásban röviden összefoglalom az oknyomozónak nevezett újságírás definícióját, megpróbálom megvilágítani, hogy miben különbözik a „hétköznapi” újságírástól, és áttekintem a legfontosabb eszközeit, amelyek segítségével fel lehet tárni a „rázós” ügyeket.³¹⁸

---

³¹⁸ Ószabó Attilával 2001-ben írott cikkünk, a Valóság nyomában képezi ennek az összefoglalásnak az alapját. A cikk teljes terjedelmében elérhető és letölthető innen: www.mediakutato.hu/3.szám

1. A definíció

Amikor Brit Hume amerikai újságíró³¹⁹ 1973 áprilisában egy interjú során megkérdezték, miért választotta hivatásául a tényfeltáró riporterséget, annak higgadt magyarázatával kezdte, hogy egy demokráciában a nyilvánosság joga van megismerni a tényeket. „Az újságírásban az a legfontosabb, hogy a nyilvánossághoz eljuttassuk azokat az információkat, amelyeket a kormányzat el akart titkolni” – mondta. „De hogy kissé lejjebb szálljunk az elmélet magaslatairól: én mindig meg voltam győződve arról, hogy sokkal több a korrupció és a csalás, mint a legtöbben hiszik. És természetesen több, mint a legtöbb riporter hiszi. Ez nyugtalanított engem – Hume hangja kezdett emelkedni -, és gyűlölöm ezt. Én egyszerűen gyűlölöm az ilyen dolgokat. A csalás és a korrupció egyszerűen beteggé tesz. Nyomasztó dolgok... És rendkívül nagy bajnak tartom, hogy ilyenek vannak. Úgy tekintek rájuk, mint olyan rothadásra, olyan mállásra, ami nem intézhető el egyszerűen azzal, hogy ocsmányságnak nevezzük, vagy azt mondjuk, hogy ez a demokrácia ára, vagy valami hasonlót. Én ezeket rendkívül veszélyes dolognak tartom.” Hume rövid szünetet tartott, mélyet lélegzett, hogy megnyugodjék. „A rothadást felszínre kell hozni, meg kell mutatni” – mondta csendesen.³²⁰

Az oknyomozó újságírás tehát a demokrácia és a nyilvánosság érdekeit képviseli és szolgálja. A műfajt számos országban – elsősorban az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában – ismerik, és széles körben művelik az újságírók. Magyarországon inkább csak kezdeményei, mint kialakult szabályai vannak az oknyomozónak vagy tényfeltárónak nevezett újságírásnak. Még abban sincs igazán egyetértés, hogy melyik kifejezést érdemes használni az újságírásnak erre a fajtájára. Én az oknyomozó újságírás kifejezés használatával értek inkább egyet, mert egyrészt kifejezi a munka jellegét (nyomozó), másrészt utal a sztorik sokféleségére. Nemcsak a szigorú értelemben vett tényekről³²¹ lehet nyomozó cikket írni, hanem személyes

³¹⁹ Brit Hume 1997 óta a Fox News Channel főszerkesztője. Előtte huszonhárom éven keresztül az ABC televíziós társaságnak dolgozott, húsz éven keresztül volt szenátusi, majd fehér házi tudósító. Karrierjét a nyomtatott sajtóban kezdte: a Hartford Timest, a Baltimore Sun-t és a UPI hírügynökséget tudósította. Két könyvet írt (1971-ben, illetve 1974-ben). 1991-ben az Öböl-háborúról szóló tudósításáért a rangos amerikai Emmy díjjal tüntették ki.

³²⁰ (Rivers, William L. & Mathews, Cleve (1993): Médiaetika. Budapest: Bagolyvár Kiadó, 138. oldal.

³²¹ Tény: A valóság egy mozzanata, az ami van, megtörtént, megtettek. Magyar Értelmező Kéziszótár (1982), Budapest: Akadémiai Kiadó.

viszonyokról, szándékokról, jelenségekről is, bár a legtöbb ember – legyen olvasó vagy újságíró – azonnal valamilyen leleplezésre gondol, ha meghallja azt a kifejezést, hogy oknyomozó újságírás.

De hogyan is határozzuk meg az oknyomozó újságírást? Vannak olyan vélemények is, amelyek szerint nem érdemes különbséget tenni a napi újságírás és az oknyomozó újságírás között, mondván: olyan ez, mintha különbséget akarnánk tenni az autószerelés és a hibajavító autószerelés között. Ez a párhuzam azonban – bár kétségtelenül látványos – nem teljesen illik a napi újságírás és az oknyomozó újságírás viszonyának leírására. Az igaz, hogy valóban minden újságíró feladata annak kiderítése, mi is történt valójában, ezt azonban különbözőféleképpen lehet megtenni. Egyik típusú újságírói munka sem értékesebb a másiknál, hiszen az alapvető feladat mindig ugyanaz: el kell mondani az olvasónak, nézőnek, hallgatónak, hogy mi történt, és nem szabad megelégedni csupán a hivatalos vélemények (jobb esetben az ellenvélemény is szót kap) és álláspontok ismertetésével.

A különbséget tehát nem az alapoknál kell keresni. De akkor hol? Egy napi tudósításokat, elemző anyagokat készítő újságírónak ritkán vannak nehézségei, mert általában közéleti eseményeket kell elmagyaráznia, és sok olyan forrást talál, akik boldogan segítenek neki. A politikai tudósítóknál olykor az a veszély is fennáll, hogy túl sok a forrás, és túl sok olyan információt akarnak kiadni, amelyek az ő érdekeiket szolgálják, gondoljunk csak egy választási kampányra. Ezzel szemben az oknyomozó újságíró általában falakba ütközik, mert oknyomozó riporternek azt nevezzük, aki utána megy az olyan információknak, amelyeket szándékosan eltitkolnak, mert jogilag vagy etikailag elítélhető dolgokra vonatkoznak. Egyes vélemények szerint az oknyomozó újságírás ott kezdődik, amikor a riporter elkezd gondolkodni, mert nem hiszi el a hivatalos álláspontot, és elkezd utánajárni a dolgoknak. Az elemzéshez hasonlóan a tényfeltáró vagy inkább oknyomozó újságírás problémákra, napirenden lévő fontos ügyekre és ellentmondásokra összpontosít, azaz gyakran nem csupán a szigorúan értelmezett tényekre szorítkozik, hanem személyközi viszonyokat, szándékokat, jelenségeket ír le, és ezeken a történeteken keresztül tárja fel azt, amit Brit Hume nemes egyszerűséggel csak rothadásnak nevezett.

Összefoglalva tehát az oknyomozó újságírás végterméke minden esetben az újságíró saját nyomozásának eredménye, nem pedig valaki másé; azaz az újságíró nem egy egyébként arra hivatott hatóság vizsgálatának

eredményét ismerteti közönségével, hanem a saját munkája eredményeképpen összegyűjtött tényeket és információkat tárja az olvasó elé. Fontos további jellemző még, hogy az oknyomozó újságíró olyan eseteket próbál meg feltárni, amelyek valamilyen szempontból releváns információkat hordoznak a közönség, a nyilvánosság számára, mert elmondanak valami jellemzőt a korról, amelyben élünk: korrupciót, hatalommal való visszaélést vagy egyéb „hibás” működést mutatnak be átfogóan, a maguk összefüggéseiben; valami olyat, amit egyébként az érintettek el akarnak rejteni. Az oknyomozó újságírás tehát a zárt ajkak és a zárt ajtók felnyitását jelenti.

2. Az oknyomozás eszközei: az írott források

Hogyan s milyen forrásokból dolgozik az oknyomozó újságíró? Mivel kezdi el a munkát? Hogyan választja el a lényegest a lényegtelentől? Miként szelektál az információk között?

Első lépésként az újságíró sorra veszi, hogy melyek azok az írott források, amelyek segíthetik későbbi munkáját. Írott forrás bármi lehet: levél, feljegyzés, kormányzati előterjesztés, jelentések – legyenek akár titkosak, akár nyilvánosak -, cégbírósi dokumentum, korábbi sajtóanyagok és megjelent cikkek. Az igazi oknyomozás ezért többnyire az archívumokban és ma már az interneten kezdődik, ahol fellelhetők a sztori szempontjából lényeges dokumentumok.

A nyilvános adatbázisok sorában a legfontosabb a sajtóarchívum. Egy magára valamit is adó újságírónak, amikor nekikezd a munkájának, pontosan tisztában kell lennie azzal, hogy kollégái írtak-e, és ha igen, mit, az ő sztorijáról. Lerágott csont-e már a téma, vagy tartalmaz olyan elemeket, amelyek miatt érdemes a hosszadalmas munkába belevágni? A hüvelykujj-szabály az, hogy ha egy információról nem mi értesültünk először, akkor annak forrását (sajtóorgánom neve, a megjelenés időpontja) mindig megjelöljük. A következő archívumi munkával ráadásul nemcsak a plagizálási vádaknak lehet elejét venni, hanem számos további információhoz el lehet jutni.

A nyilvános források számbavétele során a második lépcső a szereplők és hátterük felkutatása. Ebben fontos szerepe lehet a lexikonoknak, a Ki kicsoda-nak, esetenként a levéltáraknak, amelyek révén megismerhetjük szereplőink életútját, munkahelyeit, vagyoni helyzetét, sőt: néha még a

gondolkodásmódját is. Fontos információt tartalmazhat például egy telefonkönyv, amely nemcsak a szereplők telefonszámát, hanem a lakcímét is tartalmazza, ami alapján képet lehet alkotni az illető környezetéről.

Ezeknek az információknak az ismeretében – ha szükséges – már csak egy lépés a szereplők gazdasági érdekeltségeinek feltérképezése. Ma már számos cég forgalmaz olyan elektronikus cégadatbázist, amelynek segítségével nemcsak cím alapján kereshetők a vállalkozások, hanem a cég fontosabb tisztviselőinek neve szerint is. Ezek az adatbázisok ugyan csak szűkített adatokat tartalmaznak, mégis fontos kiindulópontjai lehetnek azonban a cégbírói kutatómunkának. A területileg illetékes fővárosi vagy megyei cégbírói irodákon ugyanis egy adott vállalkozás életére vonatkozó valamennyi fontosabb dokumentum (alapszabály, közgyűlési jegyzőkönyvek, mérlegek stb.) megtalálható, amiből pontos információk nyerhető egy adott cég gazdálkodásáról, vagyoni helyzetéről, működésének kisebb-nagyobb titkairól. Bár az utóbbi időben érezhető a törekvés ezen információk hozzáféréseinek adminisztratív korlátozására, egyelőre a cégadatok zöme publikusnak tekinthető, és fontos támaszt jelentenek az adatok után kutató újságírónak.

Bonyolultabb a helyzet, ha az újságíró valamelyik közérdekű döntéssel kapcsolatban akar hivatalos dokumentumokhoz hozzáférni. Ezen források egy része ugyanis nem automatikusan hozzáférhető. Ilyenek például az állami alkalmazottak fizetése, az állami vagy önkormányzati engedélyhez kötött tevékenységek dokumentációja, a közhivatalok belső utasításai, a törvénytervezetek, és így tovább. Bár a törvény³²² azt mondja, hogy lehetővé kell tenni, hogy a közérdekű adatokat bárki megismerhesse, ez alól számos kivétel létezik. Ilyen például ha az adatot állam- vagy szolgálati titokká nyilvánították – vagy csak egyszerűen nem adják ki -, nemzetközi szerződésből eredő kötelezettség alapján minősített adat vagy a nyilvánossághoz való jogot különféle (honvédelmi, nemzetbiztonsági, bűnüldözési stb.) okok miatt törvény korlátozza. A kitartóan kutató újságírót azonban a jogszabályerdő sem szabad, hogy visszarettentse feladatának elvégzésétől. Még az állam- és/vagy szolgálati titokká nyilvánított dokumentumok esetében is vannak olyan információk, amelyek a nyilvánosságra tartoznak. Ilyen például a titkosítást elrendelő személy neve, a dokumentum címe, a titkosítás időtartama. Ezen információk

---

³²² A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény.

birtokában pedig írásban lehet konkrét kérdésekkel a titkosítást elrendelő illetékeshez fordulni, sőt, indokolt esetben kérni lehet magának a titkosításnak a feloldását is. Általában a belső használatra készült vagy döntés-előkészítéssel kapcsolatos anyagok évtizedekig nem nyilvánosak, de kérelemre az anyag megismerését a szerv vezetője engedélyezheti. Egy ilyen kérelem megtagadása vagy bármilyen egyéb, közérdekű adat nem kiadása esetén lehet bírósághoz, vagy az adatvédelmi biztoshoz fordulni.

Természetesen olyan írott források is léteznek, amelyek egyáltalán nem férhetőek hozzá mindenki számára és az újságírók közül is csak az ügyesebbje vagy tehetségesebbje jut hozzá. Ilyenek lehetnek a belső feljegyzések, memorandumok, nem-hivatalos tervezetek vagy javaslatok, jegyzetek, levelek. Ezek az írott források igen gyakran valamilyen szakzsargonban készültek: leginkább jogi vagy üzleti szövegekre igaz ez – ilyenekkel nagyon gyakran találkozik egy újságíró –, de gyakran a politikai jellegű iratok fogalmazása sem közérthető. Az ilyen iratok rendkívül alapos tanulmányozást igényelnek: fontos, hogy pontosan értelmezzük őket, mielőtt következtetéseket vonnánk le belőlük, vagy jelentőségüket értékelnénk.

3. Az oknyomozás eszközei: az emberi források

Bár Magyarországon az utóbbi időben elharapózni látszik az a jelenség, amit „dokumentum-újságírásnak” nevezünk, azaz az újságíró célirányosan válogatott dokumentumokat rendez sajtó alá, kiegyensúlyozott, alapos és körültekintő oknyomozó cikk nem születhet meg kizárólag írott forrásokra alapozva. Az összefüggések, és a körülmények pontos feltárásához szükség van az emberi forrásokra is. Az emberi forrásokkal való kapcsolattartás, illetve a források használata jóval bonyolultabb feladat, mint az írott dokumentumok feldolgozása, és egészen másfajta képességeket igényel. Szükség van kapcsolatteremtő és kommunikációs készségekre, jó kérdezéstechnikára, empátiára, emlékezőtehetségre és lényeglátó képességre egyaránt.

Az emberi források használata leginkább azért fontos, mert nem minden információ szerezhető meg dokumentumokból. Számos információnak nem létezik írott formája, vagy ha létezik is, az újságíró csak valamelyik forrásától szerez tudomást az adott dokumentum létezéséről. Ráadásul a teljes kép felrajzolásához mindig szükség van az emberi forrásokra, hiszen a dokumentumokat előállító emberek személyes

nézőpontjának megismerése nélkül nagyon nehéz bármit is a maga valójában az olvasó elé tárni.

Az újságíró és a forrás kapcsolatában a legfontosabb a kommunikáció. A kommunikációnak négyféle formáját különböztetjük meg, melyek a következők:

1. nyílt interjú
2. háttérbeszélgetés
3. háttérbeszélgetés forrásmegjelölés nélkül
4. off-the-record beszélgetés.

Mind a négy típusú beszélgetésre különböző szabályok érvényesek, amelyek a beszélgetésben elhangzó információk felhasználási módjára vonatkoznak. Alapszabály azonban, hogy az újságírónak és a forrásnak mindig tisztában kell lennie azzal, hogy éppen melyik típusú beszélgetésben vesz részt, és arra milyen szabályok vonatkoznak. Mindig az újságíró felelőssége, hogy tisztázza a forrással, mit szeretne tőle. Az újságíró nem várhatja el a forrásától, hogy az illető feltétlenül ismerje a játékszabályokat, ezért az újságíró kötelessége azokat ismertetni informátorával akkor is, ha esetleg már nem először találkoznak. Ez elejét veheti mindenfajta későbbi félreértésnek, és az olyan konfliktusoknak, amikor a forrás azt állítja: fogalma sem volt róla, hogy ő most éppen interjút ad vagy éppen „háttérbeszélget”. A forrásainkkal szembeni korrektség és tisztességes magatartás az alapja mindenfajta újságírói munkának, és alapvetően szükséges a bizalom megteremtéséhez. Bizalom nélkül pedig nemigen képzelhető el az újságíró és a forrás kapcsolata.

Vannak esetek, amikor az előzetes tájékoztatástól el lehet térni, így például ha a forrás és az újságíró már régóta ismerik egymást. Ilyenkor elképzelhető, hogy nem kell minden egyes alkalommal pontról pontra tisztázni, milyen játékszabályok az érvényesek. Igaz ez akkor is, ha a kamera vagy a mikrofon egyértelművé teszi, hogy éppen nyílt interjúról van szó. Ezekben az esetekben is fontos azonban, hogy ne barátkozzunk forrásunkkal vagy interjúalanyunkkal, és ne teremtsünk olyan helyzeteket, hogy valamilyen információra visszamenőleg a forrás azt mondhassa, hogy „de ezt ne írja meg”. Ma Magyarországon gyakran élnek ezzel a módszerrel a közszereplők, amikor a szájukon kicsúszó kényesebb információkat szeretnék visszavonni, illetve felhasználásukat befolyásolni. Éppen ezért fontos a szakmai játékszabályok egymás közötti tisztázása, illetve az, hogy az újságíró mindig az elején rögzítse, milyen típusú beszélgetésről van szó. Ezzel ráadásul elejét lehet venni a próbálkozásoknak.

Ezen esetektől eltekintve is előfordulhat, hogy az újságíró egy adott szituációban nem fed fel valóságos foglalkozását, illetve szándékait. Ezek azonban kivételes esetek, rendszerint szélsőséges helyzetekben fordulhat elő, hogy az újságíró másnak adja ki magát, mint aki, ez pedig már az újságírói etika tárgykörébe tartozik.

A beszélgetések fajtái és a rájuk vonatkozó szabályok:

1. Nyílt interjú: ennek a szabályai a legegyszerűbbek, hiszen az ilyen beszélgetés keretében elhangzó minden információ felhasználható a forrás nevének és pozíciójának megjelölésével együtt. Fontos azonban megjegyezni, hogy az interjú szó jelentése kettős, hiszen nemcsak az információszerzés egyik módját nevezzük interjúnak, hanem egy műfajt is, ami lényegében egy emberrel készült beszélgetés megszerkesztett változata (esetleg élő rádió vagy televízió interjú).
2. Háttérbeszélgetés: ennek a legfontosabb szabálya, hogy a beszélgetés során elhangzó információra semmilyen körülmények között nem lehet névvel hivatkozni, sem az elkészült cikkben, sem pedig más forrásokkal történő háttérbeszélgetés során. Miután a forrás nem adja nevét az információhoz, nem vállalja névvel, címmel állítását, nagyon körültekintően kell eljárni, és minden így kapott információt le kell ellenőrizni legalább még egy, de ha lehet, akkor több független forrásból. Független forrásnak tekintjük azt, aki az információt nem ugyanattól a forrástól szerezte másodkézből, ahonnan mi, hanem aki maga is az események résztvevője volt, vagy ha másodkézből származik az információja, akkor forrása eltér a miénktől. Forrásmegjelölésre nincs szükség, még körülírt formában sem, ha a közölni készült információ ellenőrzött és tényként kezelhető. Idézet esetében azonban szükség van a forrás minél pontosabb körülírására, illetve megjelölésére, a közönség minél pontosabb tájékoztatása érdekében. A hitelesség szempontjából ugyanis elengedhetetlen, hogy az olvasó tudja, milyen érdekei, elfogultságai, indítékai és szándékai vannak a névtelenül nyilatkozó személynek. Nem mindegy, hogy a forrásnak milyen a viszonya az információ tárgyához – szereti-e vagy utálja azt, amiről szó van –, mint ahogyan az sem lényegtelen, hogy az illető elsődleges forrásnak tekinthető-e – azaz az események közvetlen résztvevője volt –, vagy pedig másodkézből származnak az információi olyan személyektől, akik viszont az események közvetlen résztvevői voltak. Időnként fontosak lehetnek a forrás egyéb tulajdonságai is, például

az, hogy valaki mindig roppant visszafogott és szűkszavú, most azonban dőlt belőle a szó, vagy ha egyéb szempontból különleges helyzetben volt, amikor a beszélgetésben részt vett (stresszhelyzet, betegség, stb.).

3. Háttérbeszélgetés forrásmegjelölés nélkül: az angolszász szakirodalom deep background (Rivers & Mathews 1993) beszélgetésként említi ezt a típust, aminek alapszabálya, hogy az ilyen beszélgetésből származó információkat csak forrásmegjelölés nélkül lehet közölni. Ebből az is következik, hogy az ilyen beszélgetések után magát a forrást még körülírni sem szabad, idézet nem közölhető, csak a tényszerű információk használhatók fel – természetesen körültekintő és gondos ellenőrzés után. Ugyanakkor az újságírónak egy-egy ilyen beszélgetés alkalmat ad arra, hogy maga pontosabban értse az eseményeket, a szereplők közötti viszonyokat, esetleges érdekütközéseket és konfliktusokat, jobban megismerheti forrásai gondolkodásmódját, helyzetét, és a későbbiekben képes lesz pontosabb kérdéseket feltenni. Erről a beszélgetésfajtáról tudni kell, hogy a közszereplők szeretik, mert számukra alacsony kockázattal és kevés felelősséggel jár, ám az újságíróknak ettől még nem kell szeretniük ezt a típusú beszélgetést, sőt, ha tehetik, kerüljék el ennek használatát. Ilyen esetekben ugyanis az újságíró felelőssége még nagyobb, hogy csak a nagyon alaposan körbejárt és leellenőrzött információk lássanak napvilágot, idézni pedig – elsősorban a hitelesség miatt – szinte minden esetben tilos, hiszen forrásmegjelölés nélkül idézni egy véleményt félrevezető, illetve megtévesztő lehet.

4. Off-the-record beszélgetés: az ilyen beszélgetés alapszabálya, hogy sem a forrásra, sem pedig az elhangzó információkra semmilyen körülmények között nem lehet hivatkozni, ezért hiába kedvelik ezt a típusú beszélgetést a közszereplők, az újságírók számára jobb, ha elkerülik az ezekben való részvételt. Miután az ilyen beszélgetésben elhangzó információkat – ha az újságíró mégis belemegy – blokkolja az informátor, egyetlen értelme az lehet az újságíró számára, ha egy olyan, nehezen megközelíthető, ám az újságírót érdeklő ügyekben sok fontos ismerettel rendelkező forrással találkozik, akivel egy ilyen beszélgetés a kapcsolatépítés első állomása lehet.

4. A forráskezelés szabályai

A négy, az angolszász gyakorlatban használt beszélgetéstípus négy különböző eszköz: azt az újságírónak kell eldöntenie, hogy egy adott helyzetben melyiket választja. Az újságírónak ugyanakkor mindig mérlegelnie kell, mekkora előnyökkel jár, ha belemegy a nyilvánosság szintjének korlátozásába. A közönség szemében ugyanis a névtelen forrásoktól származó információk kevésbé hitelesek, mivel „név nélkül mindenki azt mond, amit akar”. Ráadásul Magyarországon, ahol a történelmi közelmúltunk része volt, hogy névtelen feljelentések vagy koholt vádak alapján tönkretettek embereket, különösen rosszíúnek hathatnak a névtelen források. Használatuk mégis elkerülhetetlen, mert a valóságról sokszor csak így lehet képet kapni. Olyankor érdemes tehát belemenni a nyilvánosság szintjének ilyen korlátozásába, ha ebből egyértelmű előny származik: több, pontosabb és hitelesebb információ szerezhető meg így, mint a névvel vállalt beszélgetésekkel.

Ugyanakkor „a zárt ajtók és ajkak felnyitására” gyakran kell az újságírónak kompromisszumot kötnie, és tudomásul venni, hogy a kényes kérdésekben információt szolgáltató források egzisztenciájukban, illetve időnként személyükben is fenyegetve érzik magukat bizonyos információk napvilágra kerülése esetén. Az újságíró felelőssége, hogy eldöntse, érdemes-e elfogadnia a források érdekeit szolgáló alkut, de ha egyszer már elfogadta, nem szegheti meg annak játékszabályait. Az újságírónak tehát tilos neve elhallgatását kérő információforrását felfedni az információk felhasználásakor, illetve más helyzetekben – forrásoknak, kollégáknak, barátoknak, de akár formális jogi eljárásban – sem. A névtelenségre azért van szükség, mert a politikusok, szakemberek nagy része nyilvános interjúhelyzetben nem az újságíró és a nyilvánosság számára kívánatos nyíltsággal és őszinteséggel beszél a konfliktusokról. Az oknyomozó újságíró viszont pontosan ezekről szeretne a lehető legnagyobb részletességgel írni.

A források névtelenségében rejlő veszélyeket úgy lehet kivédeni, hogy csak a több forrással való beszélgetésből nyilvánvalóan leszűrhető információkat veti papírra az újságíró. Egy idő után ugyanis, a kellő számú forrást alkalmazva, minden történetről le lehet hántani a szubjektív elemeket és kibontakozik valamifajta valóságkép, látszani kezd a sztori valóság-magva, ami egyébként mindig sokkal érdekesebb, mint bármilyen kitalált történet. A hitelesség megőrzése miatt viszont az újságírónak a háttérbeszélgetéseknél

jóval nagyobb a felelőssége, mint nyílt interjú-helyzetben, mivel neki kell gondoskodnia arról, hogy a sztori igaz legyen. Ha ezt az újságíró eléri, akkor az olvasó nem fog kételkedni a névtelen források állításaiban sem. Az újságírás ebből a szempontból valóban olyan, mint a villanszerelés: az emberek általában elhiszik a szerelőnek, hogy meg tudja különböztetni egymástól a piros és a kék huzalokat. Hasonló a helyzet az újságírókkal, akiknek a névtelen források használatánál ugyanúgy kell eljárniuk, mint a villanszerelőknek, és meg kell tudniuk különböztetni az elsődleges és másodlagos információforrásokat.

5. Az újságíró és a forrás viszonya

Az újságíró és a forrás viszonya több nézőpontból is különleges. Mindenekelőtt azért, mert – amint arról már a fentiekben is szó volt – az újságíró és a forrás kapcsolata bizalomra épül, ám ez nem csaphat át bizalmaskodásba: nem kerülhetnek egymáshoz túl közel emberileg, bizonyos határokat pedig egyáltalán nem léphetnek át. Az újságírónak ugyanakkor úgy kell bizalmat ébresztenie a forrásában, hogy közben meg tudja győződni annak szavahihetőségéről is.

Az oknyomozó újságíró sok forrással kénytelen dolgozni munkája során. Vannak köztük olyanok, akikkel pályafutása során csak egyszer beszél, ezek az alkalmi források, és vannak olyan forrásai, akikkel hosszú időn át kapcsolatban áll. Az alkalmi és állandó forrásokkal létesített kapcsolatnak vannak hasonlóságai, néhány ponton azonban a kapcsolat eltérést mutat.

Alkalmi forrásoknál a legfontosabb a jó választás. Ha az újságíró olyan forrást talál, aki valóban rendelkezik a kívánt információval, rengeteg időt és energiát takarít meg. Ehhez szükség van némi tapasztalatra és a témában való jártasságra, hogy el tudja dönteni: ki az, aki jelen volt az eseménynél és valódi információi vannak az adott dologról, és ki az, aki csak másodkézből származó információkkal rendelkezik. Az alkalmi források megtalálásához szükség van némi „fifikára”, valamint arra, hogy képes legyen összefüggéseiben átlátni a problémát, amiről ír. Ebben az esetben olyan forrásokat is megtalálhat, akiket más újságírók nem. Ezután már az a legfontosabb – miután a forrás ugyanúgy nem ismeri az újságírót, ahogyan az újságíró sem a forrást -, hogy az informátor megbízzon az újságíró szakmai tudásában és tisztességében. A legtöbb forrás ugyanis retteg attól – akár névvel vállalja a beszélgetést, akár háttérbeszélgetésben hajlandó csak részt

venni –, hogy az újságíró félreérti, amit ő mondott, és hogy szavai vagy a tények elferdítve kerülnek napvilágra. Az újságíró feladata tehát feloldani a forrás bizalmatlanságát; ha ezt nem tudja megtenni, akkor csak korlátozott nyíltságra és őszinteségre számíthat a forrás részéről. A források feloldásának, szóra bírásának nincs univerzális receptje: van, akinél az a célravezető, ha hagyjuk az illetőt beszélni, és csak azután térünk a minket érdeklő tárgyra, van azonban olyan forrás is, akinél a határozott „térjünk a tárgyra” hozzáállás a célravezető.

Pontosan azért, mert a források megnyitásának nincs univerzális receptje, nagyon fontos a beleérző képesség, vagyis az, hogy az újságíró a bemutatkozást követő első pillanatokban fel tudja mérni, melyik módszer kívánatos és célravezető. Az alkalmi forrás szavahihetőségét pedig úgy lehet a legcélravezetőbb módon tesztelni, ha felteszünk néhány olyan kérdést, amire már tudjuk a választ. Az állandó, már „bejártott” forrásokat nem kell tesztkérdésekkel bombázni, hiszen a forrás attól állandó, hogy megbízhatónak és szavahihetőnek bizonyult. Az ilyen forrásokkal az újságíró bátran lehet egyenes és célratoró.

Az mindenesetre általánosan igaz a források mindkét típusával való kapcsolattartásra, hogy az oknyomozó újságíró nemcsak kérdez, hanem érdeklődik, beszélget, elemez, gondolatokat oszt meg. Így ugyanis lényegesen több információhoz juthat, mint amikor célirányosan kérdez. A kétirányú kommunikáció általában is segít abban, hogy a forrás megnyíljon, és az újságíró számára kívánatos nyíltsággal és őszinteséggel beszéljen a tárgyról.

Az állandó forrásokkal alkalmanként időt kell szánni arra, hogy hosszabb, elemző beszélgetéseket folytasson az elsősorban a forrását érdeklő kérdésekről, különben az úgy érzi, hogy ő maga nem fontos, csak az információk, amiket szolgáltat. Ennél a típusú kapcsolatnál viszont éppen az a veszély, hogy a beszélgetések alkalmával emberileg túl közel kerülnek egymáshoz és az állandó forrásnak egyfajta védettség-érzete támad, hogy „szolgáltatásaiért” cserébe a rá nézve kellemetlen információkat az újságíró esetleg majd visszatartja. Bár a szakmában vannak viták, hogy élvezhet-e ilyenfajta védettséget a forrás (aki rendszerint közszereplő), és vannak, akik hajlanak ennek az álláspontnak az elfogadására, sőt, a gyakorlatban is vannak erre példák, én mégis úgy gondolom: egyetlen forrás sem részesülhet különleges bánásmódban. Egyrészt az információk visszatartása mindenképpen torzítja a valóságról festett képet, másrészt árt az újságíró hitelének, akinek egyenlő fair elbánásban kell részesítenie valamennyi

forrását, és senkinek a javára nem lehet elfogult. Ezért nagyon fontos, hogy az újságírónak az állandó forrásaival való viszonyában is fennmaradjon egy bizonyos távolság.

6. Oknyomozás és korrupció

Az eddigiekből – az oknyomozó újságírás meghatározásából és eszköztárának ismertetéséből – talán egyértelművé vált, hogy miért lehet alkalmas az oknyomozó újságíró a korrupció leleplezésére. Az ilyen ügyleteket a résztvevők egészen biztosan el akarják titkolni, és bizonyításuk is nehéz: rendszerint nincsenek dokumentumok, vagy ha vannak is, nehezen hozzáférhetőek. Ezért hát nagyon fontosak az emberi források, hogy az újságíró megtalálja, majd szóra bírja azokat az embereket, akik kétes ügyekről valódi információkkal tudnak szolgálni, a közjó érdekében. Ugyancsak kiderült az eddigiekből, hogy az újságíró nem hatóság, és nem is kell eljárni, esetleg helyettesíteni a rendőrséget vagy az igazságszolgáltatást, még akkor sem, ha az újságírónak fő feladata az igazság keresése és kiderítése. Ugyanakkor a hatóságok feladatait nem kell átvennie: más számít bizonyító erejűnek egy újságíró, mint egy ügyész vagy egy bíró számára. Egy polgári demokráciában mindenkinek megvan a maga feladata és szerepköre a korrupció leleplezésében és visszaszorításában, és a rendszer egésze akkor működik jól, ha alrendszerei egymást kiegészítve dolgoznak. Lehetne arról hosszas vitát folytatni, hogy Magyarországon mennyire működnek jól ezek az alrendszerek, de az biztos, hogy az oknyomozó újságírás – ha jogszabályokkal és egyéb módon nem nehezítik ezt a fajta munkát – mindenképpen egy lehetőség a korrupciós ügyletek feltárásában.